

СЛОВО- ТА ФРАЗЕОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ САКРОНІМІВ АДАМ ТА ЄВА В ТУРЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства відображення та переосмислення в мовних картинах світу сакральної сфери життя етносів займає чільне місце. Сакроніми міцно вкоріняються у свідомості, а часто-густо й підсвідомості носіїв національних мов, вербалізуючись у лінгвокультурах, вони стають частиною загальномовної лексики, набувають метафоричних значень, входять до складу фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих слів.

Актуальність пропонованого дослідження полягає в етнопсихолінгвістичному та лінгвокультурологічному інтересі до процесів вторинної номінації в лінгвістичних спільнотах різних народів, які відображають когнітивні процеси їхнього мислення та свідомості, оскільки в основі світосприйняття кожного етносу “лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем” [Красных 2002, 16].

Мета роботи полягає у визначенні глибини впливу онімів сакрального походження *Адам* та *Єва* на мову та мовлення сучасних турків. Досягнення заявленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- характеристика типів перенесень значень лексем та фразем у мовній картині світу;
- визначення конотацій, пов'язаних із сакронімами *Адам* та *Єва* у свідомості турків;
- лінгвокультурологічний аналіз лексем та фразеологізмів, визначення їхнього прагматичного потенціалу у сучасній турецькій мові;
- опис незафіксованих словниками конотацій та перевірка словникових значень слів у контексті.

Матеріалом дослідження стали тлумачні та фразеологічні словники сучасної турецької мови, тексти різних стилів, в яких функціонують зазначені сакроніми, дані інформантів – носіїв турецької мови.

Аналіз напрямів сучасних наукових публікацій дозволяє констатувати підвищений інтерес таких учених, як Н. Д. Арутюнова, В. З. Дем'янков, Г. В. Колшанський, Є. С. Кубрякова, І. Г. Ольшанський та ін. до “лінгвокогнітивної діяльності мовної особистості” [Красавский 2008, 11].

У рамках такого підходу до вивчення лінгвістичних явищ сакральна сфера є надзвичайно цікавим полем дослідження, оскільки вона, будучи в конфесійних текстах “чітко визначеною, прогнозованою, упорядкованою, зумовленою конкретними уявленнями людини про явища дійсності та обрядами, пов'язаними з цією сферою” [Скаб 2009, 159], в повсякденному мовленні, публіцистичних, наукових та художніх текстах реалізується системою надзвичайно цікавих значень із різним рівнем десакралізації.

Сакроніми *Адам* та *Єва*, які є об'єктом пропонованого дослідження, хоча і не належать до власне турецьких понять та національно маркованих реалій у своєму первинному значенні, проте поруч з універсальними (притаманними іншим мовам) набули і специфічних для світської турецької лінгвокультури форм вираження. Зокрема, їхнє тривале функціонування в турецькій мові спричинило виникнення цілої низки власне національних конотацій та асоціативних значень. Крім того, турецький етнос створив ціле поле метафор, фразем та паремій із цими компонентами.

Визначаючи процес утворення нових слів у мові, В. Г. Гак писав: “Використання знайомих мовних форм для позначення нових предметів та ситуацій відповідає фундаментальній рисі людської психіки, яка полягає в тому, що людина здатна сприймати нову інформацію лише на основі вже існуючої певної інформації... Попередня назва, яка асоціюється з деякими вже відомими уявленнями, виявляється тим містком, який людська свідомість перекидає від відомого до невідомого” [Гак 1978, 84].

Адам, відповідно до мусульманських вірувань, – це перша людина і перший пророк; у Корані він згадується у різних контекстах більше двадцяти разів. Про його важливу роль зазначається у 59-му аєті 3-ї сури Корану: *Allah nezdinde İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi...* – «Перед Аллахом положення Ісуса подібне до **Адамового**. Аллах створив його з глини. Потім він сказав “Будь!”»

[Kuran-ı Kerim 1982, 56]. Крім того, в Корані подається тлумачення факту прирівняння Адама до Ісуса: *Hız Adem'i topraktan, anasız ve babasız yaratan Allah, İsa'yi da babasız olarak yaratmıştır...* – “Аллах, який створив пророка **Адама** з глини без матері та батька, Ісуса також створив без батька” [Kuran-ı Kerim 1982, 56]. Мусульманське населення Туреччини високо шанує свого пророка, звертаючись до нього не лише на ім'я, а й з апелятивами на позначення ввічливого ставлення: *Hazreti Adem* (укр. святий Адам), *Babamız Adem* (укр. батько наш Адам), *Peygamber Adem* (укр. пророк Адам).

Ім'я *Адам* зустрічається і в інших сакральних текстах мусульман, крім Корану: релігійних оповідях коранічної тематики під назвою *kıssa (Adem kıssası* – оповідь про Адема, в якій детально зображується історія створення Аллахом Адама), нормах канонів життя, визначених пророком Мухаммедом, – *hadicax (Adem yaratılması ile ilgili hadisler* – хадіси, пов'язані зі створенням Адама).

Найбільш наближеним до сакрального є й інше значення сакроніму *Адам*, яке фіксує словник Мехмета Доґана: “халіф (представник) Аллаха на землі” [Doğan 1988, 14]. Це значення частково трансформується у фразеологічному виразі *Ademden utanmayan Tanrı'dan korkmaz* (букв. хто не соромиться **Адама**, той не боїться і Бога) – “про безсоромні вчинки деяких людей” [Doğan 1988, 14].

У своєму другому значенні лексема *Adem* є синонімом слова *adam* – “людина”; при чому мається на увазі представник роду людського з високими моральними якостями: “На особу, яка у повному сенсі слова є людиною, ми кажемо *Adam insan*” [Gölpınarlı 2004, 11], позбавлену ж людської поведінки особу називають *Adam değil, cüdam* (укр. не **людина**, а проказа) [Gölpınarlı 2004, 11]. У словнику суфійських приказок та прислів'їв *Adem* повністю ототожнюється з лексемою *adam* [Gölpınarlı 2004, 11], що дає підстави словосполучення *adam gibi* (букв. як людина), *adam etmek* (букв. робити людиною), *adam olmak* (букв. бути людиною) використовувати як такі, що пов'язані з першою людиною на Землі – Адамом.

Розгалужена в турецькій мові і структура одиниць, похідних від оніма *Адем*: *ademi* – “людський” [Doğan 1988, 14], *ademiyan* –

“людські” [БТРС 1998, 25], *ademiyyet (ademlik)* – “людяність, гуманізм” [Doğan 1988, 14]: *Ahmed-i Yesevi'nin Anadolu'da “– Bakın görün!...” diye saldıđı ve ademiyet hamulesiyle görünmek hünerine sahip büyük insan... – «Ахмед Єсеві – це великий представник гуманізму в Анатолії, який казав: “Дивіться і побачите!”» (Hacı Bektaşî Veli'nin Ayak Bastıđı Toprađın Adı Nevşehir* в електронному виданні “FİB Haber”)

Проте лексема *Adem* функціонує і в повністю віддалених від релігійного змісту контекстах. Літературна течія, що виникла в Росії для представлення вищої точки досягнення художньої правди, – адамізм (від *Адам*), чи акмеїзм, у турецькій мові позначається терміном *adencilik (Adem + ci* (афікс діяча) + *lık* (іменниковий афікс узагальнення)), чи *dođruçuluk* (укр. акмеїзм) відповідно [Samî 1984, 17].

Лексема *Адем* активно вживається як чоловіче ім'я турків – це мода сімдесятих та вісімдесятих років минулого століття. Серед суспільно значущих людей таке ім'я мають боксер *Адем* Киличчи (1986 р. н.), письменник *Адем* Чевік (1973 р. н.), футболісти *Адем* Гезіджі (1983 р. н.), *Адем* Гювен (1985 р. н.), *Адем* Бююк (1987 р. н.) тощо. Сакронім *Адем*, поєднуючись із родовим поняттям *zade*, виступає як прізвище: *Адемзаде*.

Коранічне звернення до Адама – *Adem Baba* – знайшло своє відображення у світській мовній картині турецького етносу: *Adem Baba* – “батько людства, наш перший предок, прародитель”: *Adem babamız – жарт. “наш прародитель”* [БТРС 1998, 25]. Людей на ім'я *Adem* жартівливо називають *Adem baba* (укр. прародитель Адам): *Adem Erođlu Adana siyasetinin duayen ve tertemiz isimlerindedir... Uzunca yıllar iktidar partisi il başkanlığı yaptı. Ne günlerdi HEY GİDİ HEY... O zamanlar gerçekten siyaset hareketliydi. Şimdiki gibi yerel siyasetin üzerine ölü toprađı serpilmişti. O şimdi kabuđuna çekildi işine gücüne bakıyor. Duyduđuma göre de bu ayın sonunda eşiyle birlikte Hacca gidiyormuş. Yani bizim Adem baba hacı olacak.* – “*Адем* Ероđлу – це дуаен політичного життя Адани, дуже високоморальна людина... Протягом багатьох років він був головою обласного осередку правлячої партії. Які ж це були дні, ГЕЙ-ГЕЙ... У той момент політика дійсно була дією. Не була мертвим прошарком землі в місцевому середовищі. Він же зараз займається своїми справами. Відповідно до того, що

я чув, у кінці цього місяця разом із дружиною вони планують священне паломництво. Тобто наш **Адем баба** стане святим” (Oktaу Fırat. Adem baba hacca gidiyor у газ. “Ekspres Gazetesi”, 29.10.2012).

На основі даних, отриманих у результаті опитування турків-інформантів, було встановлено, що словосполучення *Adem baba* має такі асоціації у свідомості турків: назва недорогого рибного ресторану в районі Арнауткьой у Стамбулі; продавець шаурми в місті Ізміт; продавець морозива в районі Айвалик у Стамбулі, назва пансіонату в селі Єні Бадемлі, складова частина назви приватної компанії “**Адем Баба** Текстиль Туризм Іншаат ве Гида Маддалері” в місті Ізмір.

У мовленні арго словосполучення *Adem baba* повністю деса-кралізується і набуває таких значень: 1) людина, в якій нічого немає, божж: *adembaba gibi* (букв. як прародитель Адам) – “змучена, знесилена людина, яка не має грошей” [Artunç 2005, 43], *adembabaya dönmek* (букв. перетворитися на прародителя Адама) – “втратити своє майно” [Artunç 2005, 43] (асоціації із сюжетом вигнання Адама з раю); 2) засуджений: *Cezaevinin 72 nolu koğuşunda çeşitli suçlardan yatan Adembabalar* – “**Прародителі Адама**, засуджені за різні злочини, сидять у палаті під номером 72 у в’язниці” (Orhan Kemal, 72. Koğuş). Похідним від значення цього слова є фразеологізм *Adem Baba Koğuşu* (букв. камера прародителя Адама) – “камера у в’язниці, у якій сидять в’язні, звинувачені у найтяжчих злочинах”: *Hapishanede bayram var... Adem Baba Koğuşunda af sevinci* – “У в’язниці свято... У камері з **найгіршими злочинцями** – амністія” (фільм Ekmeк Teknesi, 5 серія); 3) курильник опію [Artunç 2005, 43].

Відповідно до даних статті А. Чайковської, «значення “Людина – син Адама”, виокремлене і в турецькій мові як тлумачення для *insan 1. (ademoğlu, kişiöğlü, BTS)*, співвідноситься з уявленнями про першу пралюдину» [Чайковская 2009, 150]. Слід погодитися з таким твердженням, додавши той факт, що лексема *ademoğlu* (букв. син Адама), як і *ademevladı* (букв. адамове дитя), позначають збірне поняття “людство” та окремого індивіда з високими моральними якостями.

До означеної групи можна віднести й архаїчну фразеологічну одиницю *beni adem* (букв. я ж від Адама) – “рід людський”

[БТРС 1998, 25]: *Padişah, hayatında hiç köylü görmediği için, yolu üstünde bu yırtık pırtık çullar içindeki yalınayak yarattığı hiçbir canlıya benzetememiş: – Sen kimsin? İn misin, cin misin?.. diye sormuş. Köylü de, – Ne inim, ne cinim. Ben de senin gibi beni ademim... deyince padişah – «У зв'язку з тим, що падишах ніколи не бачив протягом свого життя селян, він не зміг ні з ким порівняти цю придорожню босу істоту в неохайній грубій шерстяній попоні. І падишах запитав: “Ти ж хто такий?” Селянин відповів: “Я, як і ти, представник роду адамового” (тобто людського)»* (Aziz Nesin, Sadrazam Eşek).

Проте найбільш цікавими є терміни анатомічного та ботанічного походження з сакронімом *Адам*. Термін *ademelması* (букв. адамове яблуко) – “передньо-верхня частина щитовидного хряща в чоловіків, кадик” пишеться у турецькомовних текстах як разом, так і окремо: *ademelması, adem elması*. З точки зору турецького етносу, кадик є прикметною ознакою чоловіка та елементом його сексуальності в очах жінки: *Kendini temize çekerti her sabah çocukluğunun pamuk helvası rengindeki bol köpüklü bir traşla. Gizleyemediği adem elması bir kartvizit gibi asılı dururdu boynunda. Besmele ile girerdi evine* – “Кожного ранку він приходив добре виголений. **Кадик** на його шиї був ніби його візитною картою. Так він кожного ранку заходив до її будинку” (Serkan Ergin, Yalnızlığın Teras Katı).

Ботанічна назва *ademu* (*adamotu*) (букв. адамова трава) або *ademkökü* (*adamkökü*) (букв. адамів корінь) – рослина із сімейства пасльонових із широкими листками, блакитними квітками та жовтими плодами, мандрагора (лат. *Mandragora autumnalis*), адамова голова, Адам-трава. Показовим є те, що інтернаціональне значення цієї рослини підкріплюється і власне турецькими народними назвами: *abdüsselamotu* (укр. трава Абдюсселама (Абдюсселам (тур. *Abdüsselam*) – це засновник напрямку Селаміє (тур. *Selamilik, Selamiye*), який відділився від суфійської секти Садіє (дервіші цієї секти під час молитви лягають на землю, після чого по них проходить шейх або проїжджають коні)), *hacılar otu* (*hacı otu*) (укр. трава паломників (паломника), *cin otu* (укр. джинова трава), *cin elması* (укр. джинове яблуко), *darağacı adamcığı* (укр. шибениця адамова). Діалектика християнських та мусульманських образів у ботанічній термінології свідчить про

чітко підкреслене сприйняття турками зазначених лексем як релігійно маркованих.

Дружина Адама – Єва – у Корані згадується шанобливо: *Havva Anatız* (укр. наша мати Єва), *Havva Validemiz* (укр. наша прародителька Єва). Відповідно до християнсько-мусульманських віросповідань, вона є першою жінкою на Землі, в турецькій мові, як і в багатьох інших, це символ жінки: *Elma'nın Türk Havvası* (букв. турецька Єва від “Яблука”) – «представниця компанії “Apple” в Туреччині» (мається на увазі, що представницею є саме жінка) (*Elma'nın Türk Havvası* у газ. “NT Ekonomi”, 27.09.2012).

У збірному понятті “жіноцтво” виступають вирази *Havva kızı* (букв. дочка Єви) або *Havva kızları* (букв. доньки Єви):

Ademoğulları için cinnet geçirme sebebi

Havva kızları için gayet normal, sıradan bir hal

Kadınca bir hal...

“Чоловіки були б вже відправлені в пекло,

Для дочок Єви же цей вчинок –

це досить нормально,

і це абсолютно по-жіночому...” (*Havva kızları halleri* у електронному виданні blog.milliyet.com.tr).

У сьогоденній турецькій лінгвокультурі сакронім *Havva* переживає своє відродження у трансформованому вигляді. Це і власне жіноче ім’я, і ергонім, і складовий компонент ботанічних термінів: *Havva Ana* – ресторан у Бодрумі з домашньою кухнею “*Havva Ana*” (букв. матінка Єва), ботанічний термін *havvaanaeli* (букв. рука матінки Єви) – “багаторічна рослина з маленькими білими квітами, належить до сімейства Капустні, єдиний представник роду Анастатика (лат. *Anastatica*), ієрихонська троянда (лат. *Anastatica hierochuntia*)”.

Для протиставлення представників чоловічої та жіночої статі використовуються словосполучення *Adem oğlu* та *Havva kızı* чи *Havva: Adem Oğlu Kızgın Fırın Havva Kızı Mercimek, Her Adem oğluna bir Havva nasip olmuş* (букв. *син Адама* – сувора пічка, *донька Єви* – чечевія. Для кожного сина *Адама* була створена Єва) (з пісні Бариша Манчо “*Adem Oğlu Kızgın Fırın Havva Kızı Mercimek*”).

Сакроніми *Адам* та *Єва* функціонують у турецькому лінгвоментальному просторі і в назвах установ та організацій. Ергонім на позначення косметологічного центру “**Адам та Єва**” (тур. Adem ve Havva) підкреслює сферу діяльності закладу – послуги для чоловіків та жінок. Готельний комплекс “**Адам та Єва**” (тур. “Adem ve Havva”, англ. “Adem & Eve”) на узбережжі Середземного моря в селищі Белек – це вишуканий п’ятизірковий готель, перебування в якому асоціюється з перебуванням у раю: «Готель “**Адам та Єва**” – це спокуса розкоші. Вами керує нестримне бажання пізнати його таємницю. Сьогодні рай ближче ніж будьколи, і ніхто не має права позбавити Вас задоволення стати його частиною, ми віддаємо ключі від раю Вам» (Adam & Eve (Турція, Белек) – офіційна група, vk.com/adamevehotels).

У збірному значенні “людство” сакроніми *Адам* та *Єва* представлені в назві програми турецького телебачення “Adem ve Havvalar” (до імені *Єви* додається афікс множини *-lar*, який, відповідно до правил турецької граматики, стосується і першого компонента словосполучення – *Adem*, букв. переклад Адами та Єви). Зазначена телепрограма присвячена аналізу та вирішенню складних життєвих ситуацій.

Вторинні значення лексичних одиниць, які утворилися в результаті переосмислення сакронімів *Адам* та *Єва* в сучасній турецькій лінгвокультурі, мають дуже розгалужену систему і, як зазначає Л. П. Дядечко, “абстрагуючий характер символічних зв’язків, установлений між світом матеріальним і світом духовним, може і не усвідомлюватися носіями...” [Дядечко 2002, 17]. Поява ж таких зв’язків, наслідком чого є утворення власних або запозичення іншомовних лексичних одиниць із сакронімами, свідчить про важливу роль цих концептів у культурі та свідомості етносу, оскільки сучасними лінгвістами вже доведена вирішальна роль культури та звичаїв у процесі утворення значної частки мовних знаків.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні міри десакралізації сакронімів у термінологічних системах та різножанрових текстах сучасної турецької мови, констатації типів мовних тропів, утворених на основі трансформацій значень традиційних для турецької лінгвокультури понять.

ЛІТЕРАТУРА

(БТРС) **Большой турецко-русский словарь** / ред. А. Н. Баскаков. Москва, 1998.

Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке // **Принципы и методы семантических исследований**. Москва, 1976.

Дядечко Л. П. Крылатые слова как объект лингвистического описания. История и современность. Киев, 2002.

Красавский Н. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Москва, 2008.

Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва, 2002.

Скаб М. В. Фразеологічний аспект концептуалізації сакральної сфери // **Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”**, 2009, том 22 (61). № 4 (2).

Чайковская А. Понятие “ЧЕЛОВЕК” в лексике турецкого языка // **Вопросы тюркской филологии**, 2009, Выпуск VIII.

Akalin Sami. **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**. İstanbul, 1984.

Abdülbaki Gölpınarlı. **Tasavvuftan dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri**. İstanbul, 2004.

Doğan Mehmet. **Büyük Türkçe Sözlük** / Mehmet Doğan. İstanbul, 2005.

Hulki Artunç. **Büyük Argo Sözlüğü**. İstanbul, 2005.

Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi. İstanbul, 1982.